

STUDIE

STUDIE

Slovenské pohádky a pověsti (niekoľko poznámok k česko-slovenským literárnym vzťahom)

JANA PIROŠČÁKOVÁ

Slovak fairy tales and legends (some remarks on Czech-Slovak literary relations)

In this paper, I reflect on Božena Němcová's *Slovenské pohádky a pověsti* [Slovak fairy tales and legends] (1857-1858) as an example *par excellence* of Czech-Slovak literary relations: in this collection, Němcová offered to Czech readers fairy tales collected on the territory of today's Slovakia, using Czech with elements of Slovak in the voice of the narrator and Slovak in the voices of the characters. The remarks I wish to make concern three contexts in which I situate Němcová's collection: correspondence, source material, and book culture. Němcová's correspondence, I show, is the only source of information on the genesis of the collection. It contains Němcová's private version of the story of the origins of Slovak Fairy Tales and Legends. Although compatible in detail with the information published in her preface to the book, this version cannot be checked against other sources and the views of contemporaries. Based on fairy tale manuscripts, which were used for book editions of fairy tales that appeared in Slovakia in the 19th century, I further show that Němcová's collection influenced Pavel Dobšinský's *Prostonárodní slovenské pověsti* [National Slovak Legends] (1880-1883) not only in terms of the composition of genres and content, as has already been demonstrated by others several times, but also in more minute details (character names). Finally, I am interested in book culture, namely the editions of *Narodní báchorky a pověsti* [National tales and legends] (1845-1847) and *Slovenské pohádky a pověsti* (Slovak fairy tales and legends) that appeared after Němcová's death. I show how editorial practice in Czechia and Slovakia gradually blurred the distinctions between collections of Czech and Slovak fairy tales, leading to readers in both

parts of the Czechoslovak republic eventually receiving tales whose original cultural, folkloric and linguistic contexts were de-emphasized.

Keywords: Božena Němcová, correspondence, fairy tale, source material, book culture

Božena Němcová (1820–1862) patrí v českej literatúre a kultúre k tým osobnostiam, ktoré kontinuálne priťahujú pozornosť výskumníkov z rôznych disciplín. Dostupná literatúra o jej živote a tvorbe postupne nadobudla natolko imponujúce rozmery, až by sa mohlo zdať, že už nie je nič nové, čo by sa ešte o nej a jej diele dalo povedať. Z tohto pohľadu sme trochu v nevýhode, ak sa zameriame zvlášť na jej rozprávky: o tie sa totiž zaujímali nielen umenovedci, ale aj folkloristi a všetko dôležité o zbierkach *Národní báchorky a pověsti* (1845–1847) a *Slovenské pohádky a pověsti* (1857–1858) nájdeme (okrem iných relevantných zdrojov) podrobne a prehľadne spracované v sekundárnom aparáte ich pramenných edícií. Ako sa však vo svojom príspevku pokúsím ukázať, v niektorých detailoch možno aj v tomto materiáli nájsť niečo „nevybádané“, zvlášť ak ho situujeme do nových kontextov. Zaujímam ma budú tri kontexty – korešpondencia, pramenný materiál a knižná kultúra –, kam situujem zbierku *Slovenské pohádky a pověsti*,¹ ktorú vnímam ako príklad česko-slovenských literárnych vzťahov par excellence: Božena Němcová v nej českým čitateľom ponúkla rozprávky zozbierané na území dnešného Slovenska, spracované v češtine výdatne kontaminované prvkami slovenčiny v pásme rozprávača a so slovenčinou v pásme postáv, časť z nich sa neskôr vďaka prekladu Pavla Dobšinského a zaradení do *Prostonárodných slovenských pověstí* (1880–1883) stala súčasťou tzv. Dobšinského rozprávok, a tým sa „vrátila“ do slovenského kultúrneho (aj folklórneho²) prostredia, a napokon edičná prax v Čechách a na Slovensku viedla k stieraniu rozdielov medzi zbierkami českých a slovenských rozprávok Boženy Němcovej, a tým sa k čitateľom v oboch častiach republiky tieto rozprávky postupne dostávali bez akcentu na ich pôvodné kultúrne, folklórne a jazykové kontexty.

1 Vo svojich ďalších úvahách nereflektujem jej dobovú aj neskoršiu literárnokritickú recepciu.

2 Výskumy opakovaných zberov realizovaných v 20. storočí ukázali, že recepcia Dobšinského knižných edícií nezvratne poznačila podobu folklórnych rozprávání na Slovensku. Bližšie GAŠPARÍKOVÁ, Viera: Slovenská rozprávka v ľudovom podaní. In: *Slovenské ľudové rozprávky*. Zv. 3. Eds. Gašparíková, Viera – Filová, Božena. Bratislava 2004, s. 663.

Pramenný materiál verzus autobiografické svedectvo

„Nemohu opomenouti, abych se ukončujíc sbírku slovenských těchto pověstí, o některých okolnostech, ježto se jí blíže týkají, nezmínila, k lepšímu věci té poznání a porozumění.“³

Božena Němcová je notoricky známa ako veľká a vzácna epištolografka; v jej podaní sa list ukazuje ako svojbytný literárny žáner ponúkajúci pôsobivý čitateľský zážitok a výskumníkovi ponúkajúci dôležité informačné zdroje k dejinám a ku kultúre 19. storočia nielen v Čechách.⁴ Z dvadsiaticich troch zachovaných listov Boženy Němcovej adresovaných Slovákom z rokov 1844–1858 sa prevažná väčšina viaže k obdobiu po návrate spisovateľky zo štvrtej cesty na Slovensko. Najširšiu tematickú vrstvu tejto korešpondencie tvoria okolnosti prípravy, vydania a reflexia zbierky *Slovenské pohádky a pověsti*. Tieto listy sú zároveň jediným autentickým dobovým svedectvom týkajúcim sa jej českého vydania slovenských rozprávok. Podrobne dokumentujú všetky fázy tohto procesu od prvého kontaktu spisovateľky so slovenskými rozprávkami a nápad publikovať ich v Čechách, cez komunikáciu so slovenskými spisovateľmi vo fáze predprípravy,⁵ odozvu Slovákov na tento zámer,⁶ proces koncipovania zbierky (problémy spojené so zaobstarávaním a s kvalitou materiálu, jazykové otázky), problémy s jej vydaním (korektúry, peripetie s tlačiarňami, časové sklzy, nespokojnosť s titulnou rytinou a i.) až po prijatie zo strany Čechov a Slovákov.⁷ Spisovateľkina verzia príbehu o vzniku *Slovenských pohádek a pověstí* zrekonštruovaná na základe jej korešpondencie je táto:

3 NĚMCOVÁ, Božena: Doslov. In: *Slovenské pohádky a pověsti*. Sv. 10. Praha 1858, s. I.

4 Pozri napr. JANÁČKOVÁ, Jaroslava: Předmluva. In: *Božena Němcová. Korespondence I. 1844–1852*. Eds. Adam, Robert – Janáčková, Jaroslava – Pokorná, Magdaléna – Římalová Saicová, Lucie – Wimmer, Stanislav. Praha 2003, s. 7–13; ŘÍMALOVÁ SAICOVÁ, Lucie: Předmluva I. In: *Božena Němcová. Korespondence III. 1857–1858*. Eds. Adam, Robert – Janáčková, Jaroslava – Martinek, František – Pokorná, Magdaléna – Římalová Saicová, Lucie – Wimmer, Stanislav. Praha 2006, s. 7–20; ADAM, Robert, ed.: *Božena Němcová – jazyková a literární komunikace ve středoevropském kontextu*. Praha 2007.

5 Najkomplexnejšie v liste Andrejovi Sládkovičovi z 20. novembra 1856. In: *Božena Němcová. Korespondence II. 1853–1856*. Eds. Adam, Robert – Janáčková, Jaroslava – Pokorná, Magdaléna – Římalová Saicová, Lucie – Wimmer, Stanislav. Praha 2004, s. 310.

6 V liste Samovi Chalupkovi z 22. novembra 1855. In: *Božena Němcová. Korespondence II. 1857–1858*, s. 303.

7 Najmä v liste Gustávovi Zechenterovi-Laskomerskému z 6. júla 1857. In: *Božena Němcová. Korespondence III. 1857–1858*. Eds. Adam, Robert – Janáčková, Jaroslava – Pokorná, Magdaléna – Římalová Saicová, Lucie – Wimmer, Stanislav. Praha, 2006, s. 360.

V roku 1852 podaroval Ján Francisci Božene Němcovej výtlačok svojich *Slovenských povestí*.⁸ Prvotné nadšenie z týchto rozprávok umocnil u spisovateľky autentický folklór, ktorý mala možnosť vypočuť si v nasledujúcich rokoch na svojich cestách po Hornom Uhorsku. Keď sa počas ďalšieho stretnutia s Franciscim dopytovala na iné vydania rozprávok a so sklamaním zistila, že útlý zväzok z roku 1845 je ich jediným slovenským knižným vydaním, vyvodila si z toho nezaujem Slovákov o vydania ich rozprávok a začala pomýšľať na to, že by to urobila v Prahe. Keď svoj zámer prezentovala Franciscimu, tento súhlasil, aby rozprávky zo *Slovenských povestí* vydala vo vlastnej réžii.⁹ Ján Francisci, čiastočne zainteresovaný na publikačne nezrealizovanom zámere z prelomu štyridsiatych a päťdesiatych rokov, ktorý organizačne zastrešoval Ludovít Reuss, poslal Boženu Němcovú do Revúcej. Reuss spisovateľke prisľúbil, že jej zašle odpisy vybraných rozprávok, čo na opätovnú písomnú žiadosť po temer roku urobil.¹⁰ Jozefína Szablaková jej poslala viacero kratších rozprávok,¹¹ ostatné texty pripravovala Božena Němcová priebežne na základe svojich zápisov¹² a výnimočne iných zdrojov.¹³ Pôvodne chcela vydať rozprávky v slovenčine, ale keďže pre

-
- 8 „Slovenske povesti. Usporjadau a vidau Janko Rimauskí. Zvazok I. V Levoči u Jana Werthmüllera a sina 1845“ (ďalej ako *Slovenské povesti* Jána Francisciho) obsahovali desať rozprávok a úvodné slovo zostavovateľa. Ján Francisci avizoval edíciu v rozsahu viacerých zväzkov, z ktorých tlačou vyšiel iba tento jeden.
- 9 Rozprávky zo *Slovenských povestí* Jána Francisciho vyšli v zbierke Boženy Němcovej pod názvami *Tři citrony*, *Ztracený chlapec*, *Růžová Anička*, *Sluncový kůň*, *Pamodaj štastia*, *lavička*, *O zhavaných bratřích*, *O Popelvaru největším na světě*, *O Zlatovlásce*, *Opět cesta k Slunci*, *O třech zakletých knížetech*.
- 10 Reussova zásielka obsahovala dvanásť rozprávok: desať z „povestí ponapravených (conferovaných) a do tisku prihotovených“, ktoré Ludovít Reuss koncom štyridsiatych rokov ponúkol Jánovi Franciscimu na spracovanie a začiatkom päťdesiatych rokov prosil Jozefa Podhradského o prostriedky na ich vydanie (Černokňažník, Ženské sluby, Dragomír, Mahuliena krásna panna, Berona, Vlkolak, Lalia, Svetovládny rytier, Svetská krása, Radúz a Ludmila) a k tomu rozprávky *Král času* a *Valibuk*. Všetky sú vyexcerpované z reussovskej zbierky *Codexy revúcke*. Do *Slovenských pohádek a pověstí* spracovala Božena Němcová jedenásť z nich, publikované boli ako *Svetská krása*, *Král času*, *Lalija*, *Valibuk*, *Šurina pan král* a *Otolienska*, *O tom šuhaji*, *co se nebál*, *Mahulena, krásná panna*, *Vlkolak*, *Berona*, *Černokňažník*, *Světovládny rytíř*.
- 11 V zbierke uverejnené ako *Jak šlo vejce na vandrovku*, *Jak pásl Jánko kobylyky*, *Katrenka stryga*, *O chudých sirotcích* a *o andělu*, *Růžový puk*, *Věrná žena*, *O ptáku Ohniváku* a *mořské panně*.
- 12 Etnografický materiál, ktorý Božena Němcová zaznamenala na Slovensku, sa nachádza v tzv. druhom zápisníku Boženy Němcovej, Archiv Národního muzea Praha, sign. 3aI81.
- 13 Pri rozprávke *O Červením Vítězi*, ktorú v Doslove označuje za jednu z tých, čo počula od bratov Janka a Míka Sochorikovcov, Ďura Šuleka a Štefana Mártona, pridala poznámku, že sa celkom zhoduje s Kollárovou baladou z druhého dielu *Národných spievaniek* (1835) (NĚMCOVÁ, Božena: *Doslov*, s. VI), podľa ktorej ju upravila, čo charakter jej textu potvrdzuje.

tento zámer nenašla vydavateľa, rozhodla sa pre dvojjazyčnú mutáciu. Slovenčinu vo svojich textoch upravovala podľa pravopisnej normy Martina Hattalu a konzultovala ju so samotným Hattalom.

S touto verziou sa do detailov zhoduje všetko, čo o vzniku knihy napísala v jej doslove.¹⁴

Ludovít Reuss v oboch týchto verziách nevystupuje ako ten, kto zberateľsky, editorsky či organizačne participoval na pokuse o ďalšie knižné vydanie slovenských rozprávok. Božena Němcová ho vníma ako sprostredkovateľa materiálu zo zberu Samuela Reussa, ktorý jeho syn v podobe objemných, „zaprášených“ rukopisov opatruje na reussovskej fare. V liste Samovi Chalupkovi bezprostredne po jej návšteve napísala: „Byla bych Vám ráda pověděla, jak jsem v Revúci vyřídila. – Mnoho slibů, ale snad málo skutků – farár Reuss má celou tu sbírku u sebe, ukázal mi ji, ale dát mi ji nechtěl, že z ní pří študuje. Musí to být ale zřídkakdy, poněvadž bylo vše v komoře a prachu na tom, jako by to v staré zvonici sto let leželo.“¹⁵ Obraz zaprášených pokladov ležiacich v starej zvonici, v ktorom môžeme vytušiť narážku na Hankov príbeh o náleze Rukopisu královédvorského, jej pravdepodobne utkvel v pamäti výraznejšie ako Reussova nedôvera a nechota zveriť jej reussovské rukopisy, čo od tohto stretnutia pravdepodobne očakávala, pretože aj o tri roky neskôr, v liste Gustávovi Zechenterovi-Laskomerskému ho použila opäť: „nyní, když jsem já vydurila zaprášený poklad a zapomenutý z Reussové komory a použila ho.“¹⁶ Hoci názov rukopisov, ktoré videla, Božena Němcová na žiadnom mieste neuvádza, to, čo o nich a ich iniciátorovi ďalej píše, naznačuje, že to boli Codexy revúcke:¹⁷ „Pan Reusz mi sbírku tu ochotně ukázal, kterou po smrti šlechtěného a o národ zasloužilého svého otce v opatrování choval, maje při ní sám velkého účastenství. – Sbírkou tu snesl Důstoj. p. Senior S. Reusz, otec jeho, dílem sám, dílem k tomu přispěli mladí národnilovní Slováci, větším dílem nejvíce študující; když se o prázdninách po slovenských krajích jako sokolové rozlétali, každý napotom zo svého domova několik takových kvítků do kytice s sebou přinesl.“¹⁸

V ukážke (a rovnako v jej korešpondencii) môžeme vidieť, že príznačne pre spôsob, akým reflektuje roly syna a otca, Ludovíta ani nenazýva krstným menom, píše o ňom neosobne ako o „panu faráři“, resp. „faráři Reuszi“. Autoritou

14 NĚMCOVÁ, Božena: *Doslov*, s. I–VIII.

15 Božena Němcová. *Korespondence II. 1853–1856*, s. 197.

16 Božena Němcová. *Korespondence III. 1857–1858*, s. 360.

17 Rukopis Codex revúcky A, B, C je uložený v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice, Starý fond, sign. B465. Základné informácie uvádza POLÍVKA, Jiří: *Súpis slovenských rozprávok*. Zv. 1. Turčiansky Sv. Martin 1923, s. 20–23; podrobnejšie PIROŠČÁKOVÁ, Jana: *Ad fontes (Codexy Revúcke)*. In: *Slovenský národopis*, 2019, roč. 67, č. 1, s. 63–85.

18 NĚMCOVÁ, Božena: *Doslov*, s. II–III.

je pre ňu Samuel Reuss, to jemu ako svojmu zdroju pripisuje v doslove všetkých jedenásť rozprávok, ktoré spracovala na základe odpisov Ludovíta Reussa. V knihe ich navyše (spolu s rozprávkami zo zbierky Jána Francisciho) vyznačuje aj graficky – hviezdikou pri názve rozprávky. Toto „duplicitné“ zdôraznenie prameňov nie je náhodné. Podrobnosť a dôslednosť pri uvádzaní faktických informácií a zdrojov pri každej uverejnenej rozprávke sú motivované spisovateľkinou potrebou reagovať na výhrady a nepresnosti spojené s jej knihou, predovšetkým na stanovisko Pavla Dobšinského a Augusta Horislava Škultétyho, ktorí v úvode prvého zväzku *Slovenských povestí* (1858), vychádzajúcim s krátkym časovým posunom po prvých zväzkoch *Slovenských pohádek a pověstí*, napísali: „Aj bol pripravený do tlače zväzok druhý, ale že sa nenašiel nakladateľ, obdržala povesti doň určené p. Božena Němcová z Prahy a koncom r. 1857 spolu aj s tými zo zväzku Rimavského na svetlo ich vydala. Z jednej strany sme tu vďační tomu, že ctená spisovateľkyňa tieto skryté poklady Tatier pred oči najbližšieho bratského kmeňa vystavila, ale z druhej strany všetko sa nám tak vidí, že by nás to ani pred svojimi, ani pred zrakom celého Slovanstva nečtilo, keby sme my naše povesti z vlastného domu, v opravdivom slovenskom kroji, vypravíť či nechceli, či nevedeli.“¹⁹ „Do tlače pripraveným zväzkom druhým“ mysleli spomínaný nerealizovaný projekt zastrešovaný Ludovítom Reussom,²⁰ obsahujúci rozprávky vypísané z Codexov revúckych, teda rovnaké, ktoré Reuss neskôr zaslal Božene Němcovej. Touto interpretáciou zredukovali *Slovenské pohádky a pověstí* na „pretlač“ zbierky Jána Francisciho a vydanie zväzku zostaveného Ludovítom Reussom, no vlastný zber spisovateľky nespomenuli. A práve to im Božena Němcová (dôvodne) najviac zazlievala: „Všech je 65; od Reussovců 11, Rimavského sbírka 10 obnáší, je tedy **mých nejvíc** [zvýraznila B. N.], co jsem sama sebrala. – Sbírkou tu byla bych vydala, i kdybych nebyla od Rimav. dovolení k překladu ani sbírku od Reusse dostala, ale později, až bych byla více ještě sebrala. Abych si vydala slovenské pověstí, když je sama seberu, neohlížejíc se na to, či se to Slovákům líbí, nebo ne, to mi ani císař pán nezabrání, to je svoboda spisovatelská, použití a sebrati, kde se co dá.“²¹

19 Citované podľa vydania ŠKULTÉTY, August Horislav – DOBŠINSKÝ, Pavol: Úvod. In: DOBŠINSKÝ, Pavol: *Prostonárodné slovenské povesti*. Zv. 1. Bratislava 1958, s. 426. Tento text výnimočne necitujem z prvého vydania, keďže v Slovenskej národnej knižnici je dostupný iba tretí zväzok tejto edície.

20 Základné informácie uvádza POLÍVKA, Jiří: *Súpis slovenských rozprávok*. Zv. 1, s. 46–72; podrobne PIROŠČÁKOVÁ, Jana [Pácalová, Jana]: *Knihy, ktorá nevyšla*. In: *Studia bibliographica Posoniensia*, 2015, roč. 10, s. 168–180.

21 Z listu Gustávovi Zechenterovi Laskomerskému, 6. júla 1858. In: *Božena Němcová. Korespondence III. 1857–1858*, s. 360.

Božena Němcová nemusela vedieť, že rozprávky, ktoré jej zaslal Ludovít Reuss, sú identické s tými, ktoré predtým posielal Jozefovi Podhradskému na vydanie a ešte skôr žiadal Jána Francisciho, aby ich „dôkladne prezrel“ (teda upravil pre tlač). Boli pre ňu jednoducho odpismi z reussovských rukopisov, ktoré si spájala s menom ich iniciátora Samuela Reussa, a to oprávnené a správne: Ludovít Reuss totiž z Codexov revúckych vypísal predovšetkým tie rozprávky, ktoré sem vpísal a okomentoval práve jeho otec.

Verzie o vzniku *Slovenských pohádek a pověstí* z doslovu aj korešpondencie Boženy Němcovej sa zhodujú, no musíme mať na pamäti, že v oboch prípadoch ide o autorkino osobné svedectvo, ktorému v detailoch môžeme alebo nemusíme veriť. Z hľadiska zachovaných prameňov je pozoruhodné, že nemáme k dispozícii materiály, ktoré by jednotlivé údaje potvrdili alebo vyvrátili. Poznáme listy, v ktorých Božena Němcová píše o jednotlivých fázach prípravy svojej knihy počnúc prvotným nápadom až po jej vytlačenie a recepciu, no nezachoval sa ani jeden list slovenských pisateľov adresovaný v tejto súvislosti Němcovej.²² Máme jej knihu a zápisník z ciest po Slovensku s rukopismi rozprávok, ktoré zozbierala, ale nepoznáme rukopisy rozprávok, ktoré jej zaslali Ludovít Reuss a Jozefína Szablková.²³ Nemáme k dispozícii žiadne pramene a materiály, s ktorým by sme mohli Němcovej verziu konfrontovať, ktoré by ju hoci aj v detailoch spochybňovali. Viem iba o jedinom doklade. V roku 1870 uverejnil Samo Chalupka v almanachu *Tábor* rozprávku *Lubka a Kovovlad*. V poznámke pod jej titulom napísal: „Poviedku túto ukoristil som od jednej slepej stareny Horňo-Lehotskej. Má ju i B. Němcová; ona počula ju u mňa od inej Lehotianky

22 Z viac ako tristo zachovaných listov, ktoré Božena Němcová napísala v rokoch 1844 – 1858 a ktoré sú nám dnes známe, je dvadsaťtri adresovaných Slovákom, no z korešpondencie Slovákov adresovanej českej spisovateľke sa zachoval iba fragment listu Júliusa Plošica.

23 Zo sekundárnych prameňov vieme, ktoré rozprávky to boli, ale ich rukopisy sa nedochovali. Nevieme preto, ako vyzerali, poznáme iba ich spracovanie Němcovou. Potešujúce však je, že Božena Němcová do svojej knihy prevzala rozprávky z Francisciho knihy, ktorú poznáme – porovnanie jej spracovania rozprávok zo *Slovenských pověstí* Jána Francisciho s ich predlohami (teda s Francisciho originálom) ukazuje nielen to, ako spisovateľka pri svojom preklade a následnej adaptácii postupovala, ale umožňuje nám tiež nahliadnúť do koncepčných rozdielov v prístupe k spracovaniu rozprávok určených na vydanie u Francisciho a Němcovej. Vzhľadom na nezachovanosť materiálu od Reussa a Szablkovej takáto rekonštrukcia nie je možná. (K prekladateľsko-adaptačnému prístupu Boženy Němcovej pri spracovaní rozprávok všeobecne bližšie URBAN, Zdeněk: *Pozapomenutá tvár Boženy Němcové. Vztah Boženy Němcové k myšlenke slovanskej vzájemnosti a kulturám slovanských národů*. Praha 1970, konkrétne vo vzťahu k Francisciho rozprávkam PIROŠČÁKOVÁ, Jana [Pácalová, Jana]: *Meta-morfózy rozprávky (Od Jána Kollára po Pavla Dobšinského)*. Bratislava 2010, s. 201–208.)

a napísala si sama.²⁴ Rozprávku vrátane poznámky neskôr prevzal Pavol Dobšinský do *Prostonárodných slovenských povestí*. Účelom Chalupkovej poznámky je poprieť informáciu Boženy Němcovej z doslovu: „O Kovladu – Slovenský junák – Zlá nocka – Peračina vypsány jsou ze sbírky p. S. Chaloupky, faráře v Horní Lhotě ve Zvolensku.“²⁵ Domnievam sa, že Samo Chalupka spracoval túto rozprávku pre tlač a zabezpečil jej vydanie práve preto, aby tým verejne polemizoval s Němcovou, jej spracovaním tejto rozprávkovej látky, nakoľko ho považoval za nedostatočné, takpovediac fušerské (preto text doplnil o nákladný poznámkový aparát k mytologickým postavám a prvkom z rozprávky), a najmä s tým, aby táto rozprávka českej spisovateľky bola spájaná s jeho menom.

Máme teda pred sebou tvrdenie Němcovej, podľa ktorej O Kovladu spracovala na základe verzie, ktorú odpísala zo zbierky Sama Chalupku, a tvrdenie Chalupku, že O Kovladu nevypísala z jeho zbierky, ale počula od folklórnej rozprávačky v Lehote. Dve protichodné informácie, slovo proti slovu. Mohli by sme sa tu odvolávať na pamäť a jej limity? Samo Chalupka píše svoje svedectvo viac ako pätnásť rokov po tom, ako ho česká spisovateľka navštívila, Božena Němcová sotva tretinu tohto času, navyše popchnutá potrebou byť pri uvádzaní svojich prameňov a zdrojov dôkladná, aby sa tým pred slovenskými editormi a čitateľmi obhájila ako zberateľka. (Limity pamäti môžem ukázať v súvislosti s jej korešpondenciou na inom príklade. O *Slovenských povestiach* Jána Francisciho napísala toto: „Když jsem před třemi roky v Bystřici byla, seznámila jsem se s Rimavským daroval mi Slovenské pověsti – o nichž jsme v Praze ničehož nevěděli. Poslal sice Rimavský do Prahy sto exemplářů, ale kněhkupci, a ten, jak je známo, raději své oznamuje a prodává než cizé, a proto o nich mlčel a po čase nazpět je poslal.“²⁶ Konštatovanie – „o nichž jsme v Praze ničehož nevěděli“ – artikulované v množnom čísle, zástupne za pražskú kultúrnu obec, pôsobí jednoznačne a sebedomo, je však subjektívnym vyjadrením pisateľky, ktorá si buď už nepamätá Francisciho oznámenie o vydaní zbierky publikovanej v *Květov*,²⁷ alebo ho nečítala.)

24 Citované podľa vydania DOBŠINSKÝ, Pavol: *Prostonárodníe slovenské povesti*. Soš. 2. Turč. Sv. Martin 1880, s. 37.

25 NĚMCOVÁ, Božena: *Doslov*, s. V.

26 V liste Andrejovi Sládkovičovi, 20. novembra 1856. In: *Božena Němcová. Korespondence II. 1853–1856*, s. 310.

27 Oznámenie vyšlo 27. februára 1845 v 25. čísle *Květov*, s. 97. Francisci ho doplnil rozprávkou *Cesta k slunci* v spracovaní Sama Bohdana Hroboňa.

„Pražská móda“ slovenského Dragomíra

„Znajú u vás děvčata veľa rozprávok? – ,Jaj, misel by to byť arch papieru väčší ako ten vršok, čo by sa naň spratali všetky rozprávky, čo len dievky znajú.“²⁸

Ján Francisci aj Pavol Dobšinský s Augustom Horislavom Škultétym zostavovali zbierky svojich rozprávok na základe rozsiahlych rukopisov, ktoré mali k dispozícii a ktorých materiál zaznamenalo niekoľko desiatok zberateľov. Aj oni sami na tejto práci aktívne participovali, nie však v zmysle, ako si folkloristické zbery predstavujeme na základe praxe modernej folkloristiky. Výborným príkladom je svedectvo samotného Francisciho, ktorý sa 21. októbra 1845, teda viac ako mesiac po tom, čo vyšli jeho *Slovenské povesti*, takto postažoval Samovi Bohdanovi Hroboňovi: „Čo sa Tvojho návrhu dotýče, aby som ja šiel cestovať a tak sám ich [rozprávky – poznámka J. P.] zbieral a od ľudu počúval, na ten odpovedám, že som ja to pred dvoma rokmi mal v úmyslu [t. j. v čase, kedy na bratislavskom evanjelickom lýceu organizoval a redigoval dva diely Prostonárodného zábavníka – poznámka J. P.] a največia radosť by bola aj teraz pre mňa, keby som ho vyviešť mohol. Ale tak sa akosi zo dňa na deň veľmi zapletám do práce, že mi moje sedisko opúšťať nemožnejším sa zdá byť. Keby som sa ešte vtedy, keď som bol v Prešporke, a kým som sa do Levoče prísť nebol rozhodol, tej práci bol oddal, tak by som bol žiadosť a túžbu tú vyplniť mohol.“²⁹

S výnimkou rozprávok, ktoré Němcovej zaslala Jozefína Szablaková, zapisovala spisovateľka folklórne naratívy na Slovensku priamo v teréne. Z tohto hľadiska sa jej práca považuje za prvý skutočný folkloristický zber, aký nerealizovala generácia rozprávkárov okolo Jána Francisciho, Pavla Dobšinského a Augusta Horislava Škultétyho, ale až nasledujúca zberateľská generácia na konci 19. storočia. To je ďalší z momentov, voči ktorým mohli mať slovenskí zberatelia a vydavatelia na spisovateľku ťažké srdce, hoci to na rozdiel od výhrad k jej jazykovej úprave slovenských rozprávok neartikulovali. No nielen že dve tretiny *Slovenských pohádek a pověstí* tvoria rozprávky z jej vlastného zberu, dôležitejšie je, že Němcovej sa podarilo podchytiť také žánre a látky, ktoré v domácich zbierkach nemajú varianty, pretože ich slovenskí rozprávkari nezaznamenali. Mnohé z nich sa zachovali výlučne vďaka jej zápisu a vydaniu. Zo širšieho časového a recepčného hľadiska sem patria aj také rozprávky, ktoré vnímame ako jedny z najznámejších slovenských – napríklad Soľ nad zlato či O dvanástich mesiačikoch. V protiklade k praxi slovenských rozprávkárov, ktorí sa v štyrid-

28 NĚMCOVÁ, Božena: Z Uher. In: *Vzpomínky na Slovensko*. Praha [nedatované], s. 22.

29 Citované podľa ELIÁŠ, Michal: *Listy Jána Francisciho I*. Martin 1990, s. 105.

siatych rokoch 19. storočia, kedy bola zapísaná väčšina materiálu pre neskoršie vydania, zberateľsky orientovali temer výlučne na žáner čarovnej rozprávky, Božena Němcová nemala takto vyhranené preferencie. Zapisovala a publikovala aj humoristické rozprávky, poverové rozprávania, iné žánre tendujúce k príbehom zo života či povesti – fakticky všetko útvary, ktoré sú vo folklóre podstatne obľúbenejšie a frekventovanejšie než čarovné rozprávky, ktoré pod vplyvom knižných edícií rozprávok dnes vnímame ako rozprávky v pravom slova zmysle. (Mimochodom, termín povest' v názve zbierky Boženy Němcovej relevantne odkazuje na žáner povesti, ktorý ju zaujímal rovnako ako rozprávky, kým v zbierkach slovenských romantikov označuje rozprávku.)

Práve tieto látky o dvadsať rokov neskôr Pavol Dobšinský vyexcerpoval zo *Slovenských pohádek a pověstí*, preložil do slovenčiny, sčasti rozprávačsky adaptoval a uverejnil v *Prostonárodných slovenských povestiach*.³⁰ Jeho cieľom bolo prinavrátiť ich týmto spôsobom „svojstvu“, z ktorého ich (podľa jeho názoru) Božena Němcová publikovaním po česky vyňala, a sprostredkovať slovenskému čitateľovi v „pôvodnej“ podobe. Literárna historiografia a folkloristika na Slovensku túto skutočnosť ocenili ako vzdanie holdu spisovateľke v zmysle uznania jej zásluh pre slovenskú kultúru.³¹ V tomto hodnotení však ostal nepovšimnutý pragmatický motív Dobšinského: tieto rozprávky zo zbierky Boženy Němcovej totiž nezahrnul do svojej knihy ako rehabilitačné gesto ocenenia jej rozprávačských zručností a spisovateľských kompetencií. Primárnym dôvodom bola preňho skutočnosť, že prevzaté texty nemali pandanty v domácich prameňoch. *Prostonárodné slovenské povesti* kompletizoval ako knihu, ktorá mala čitateľom sprístupniť doposiaľ neuverejnené texty aj aktualizovať staršie knižné tituly, začiatkom osemdesiatych rokov už nedostupné (preto sem zaradil tiež rozprávky z Francisciho *Slovenských povestí*).³² Na rozdiel od svojej predošlej edície, pripravenej v spolupráci s Augustom Horislavom Škultéty, ktorou sa snažil ukázať čarovnú rozprávku ako rozprávku sui generis, otestovať a predviesť nosnosť spisovnej slovenčiny ako literárneho jazyka a takto u Slová-

30 V *Prostonárodných slovenských povestiach* sú publikované pod názvami O dvanástich mesiacoch, O hlúpej žene, Soľ nad zlato, Petor a otec nebeský v širokom údolí (pod tento titul zaradil Pavol Dobšinský štyri rozprávky, ktoré Božena Němcová uvádza samostatne), Bača a šarkan, Drotári a ten špatný, O Víťazkovi, Starý Bodrik a vlk, Cesta k slncu a mesiacu, O zakliatej sestre, Pecko-sprostáčik, Peračina, Ako šlo vajce na vandrovku, Salaš na Čertovici.

31 Napr. HALUZICKÝ, Bohumil: *Božena Němcová a Slovensko*. Bratislava 1952, s. 175.

32 Bližšie PIROŠČÁKOVÁ, Jana [Pácalová, Jana]: *Metamorfózy rozprávky (Od Jána Kollára po Pavla Dobšinského)*, s. 300–313.

kov podnietiť návyk čítať literárne texty,³³ pri zostavovaní *Prostonárodných slovenských povestí* postupoval z inej perspektívy, poučený folkloristickou prácou pre Maticu slovenskú v predošlom desaťročí. Jeho priority sa presunuli bližšie k projektu v užšom zmysle slova etnografickému. Zjednodušene povedané: prozaický folklór už v jeho predstavách nereprezentoval látkovo, rozprávačsky, obrazne a štylisticky „výpravny“ model čarovnej rozprávky, ale intenzívne si uvedomoval žánrovú, látkovú, tvarovú a jazykovú pestrosť folklórnych naratívov a túto sa pokúsil ukázať vo svojej druhej edícii. V snahe žánrovo a látkovo kompletizovať obraz o folklórnej próze Slovákov preto siahol po rozprávkach Boženy Němcovej, ktoré domáce pramene nezaznamenali.

V poznámkach k jednotlivým rozprávkam Pavol Dobšinský uviedol, že ich má zo *Slovenských pohádek a pověstí*, no neurobil to dôsledne pri každom texte, ktorý odtiaľto preukázateľne prevzal. Napr. pri rozprávke Ako šlo vajce na vandrovku odkázal na dva zdroje, Kežmarský zábavník a Jozefinu Szablakovú: „podal J. R. v Kežmarskom zábavníku a slečna J. Sz. v B. Bystrici.“³⁴ Viera Gašparíková pri tejto rozprávke hovorí o nepriamom pôsobení Němcovej rozprávky na Dobšinského.³⁵ Porovnanie jeho verzie s verziou Boženy Němcovej avšak ukazuje, že Ako šlo vajce na vandrovku je prekladom Jak šlo vejce na vandrovku. Pavol Dobšinský sa síce odvoláva až na dva svoje zdroje, no ani jeden z nich nie je spoľahlivý. Kežmarský zábavník v čase prípravy zbierky nemal k dispozícii, keďže tento rukopis bol od päťdesiatych rokov stratený; o tom, že v ňom bola zapísaná takáto rozprávková látka, vedel iba na základe zachovaných súpisov rozprávok, ktoré vznikali v súvislosti s pripravovanými edíciami po Francisciho *Slovenských povestiach*. O tom, že by mal Pavol Dobšinský k dispozícii Szablakovej predlohu, nemáme dôkazy, že by s ňou v tejto veci komunikoval, je skôr sporné ako pravdepodobné. Prečo teda nespomenul, že má rozprávku zo zbierky Boženy Němcovej, ako to priznal pri iných, ktoré od nej prevzal? Domnievam sa, že v snahe o vyzdvihnutie „pôvodnosti“ (čiže „slovenskosti“) látky, ktorej zaradením do svojej edície sa snažil doplniť obraz o slovenskom folklóre, uprednostnil odkaz na primárny zdroj Boženy Němcovej, ktorým bola slovenská rozprávkarka Jozefína Szablaková, a „pôvodnosť“ látky ešte doložil údajom o jej staršom zápise v Kežmarskom zábavníku. Týmto postupom maximálne

33 „Náš národ je ešte ten v čítaní, ktorý mliekom krmíť treba, aby k záživnejším pokrmom privykol. Povesti držím za to mlieko, ktoré našim Slovákom šmakať bude a pri ktorom si čítanie vôbec obľúbia a i naďalej k slovenským knihám privyknúť“ (Pavol Dobšinský v liste Jánovi Drahotínovi Makovickému z 30. mája 1858; citované podľa MELICHERČÍK, Andrej: *Pavol Dobšinský. Portrét života a diela*. Bratislava 1959, s. 83).

34 DOBŠINSKÝ, Pavol: *Prostonárodné slovenské povesti*. Soš. 3. Turč. Sv. Martin 1880, s. 79.

35 GAŠPARÍKOVÁ, Viera: Slovenské humoristické podania v diele Boženy Němcovej a Pavla Dobšinského. In: *Slovenský národopis*, 1980, roč. 28, č. 3, s. 429.

zužitkoval dostupné aj dosiaľ nepublikované rukopisné texty (aj keď iba na úrovni odkazu), ako si zaumienil v koncepcii svojej edície,³⁶ a to, že pritom „obišiel“ Boženu Němcovú, bolo preňho nepodstatné.

Folkloristika ukázala, že na podobu *Prostonárodných slovenských povestí*, z ktorých marxistická interpretácia spravila takpovediac výkladnú skriňu slovenského prozaického folklóru, mala zásadný vplyv práve zbierka Boženy Němcovej³⁷ – a to nielen čo sa týka látkového zastúpenia a žánrového zloženia, ale napríklad aj v podobe poznámkového aparátu, ktorým doplnil svoju knihu. Slovenské rozprávky v podaní spisovateľky, ktorá vďaka kontaktu s autentickým folklórom počas svojich ciest po Hornom Uhorsku na začiatku päťdesiatych rokov prekonala tvorivú krízu³⁸ a našla v ňom nový zdroj inšpirácie, však ovplyvnili *Prostonárodné slovenské povesti* aj oveľa subtilnejšie – v detailoch, ktoré môžu ostať pri bežnom čítaní, či presnejšie pri čítaní bez materiálového kontextu, nepovšimnuté. Napríklad v tomto.

Jednou z pomerne známych rozprávok Pavla Dobšinského, ktorá sa dočkala aj viacerých filmových adaptácií, je rozprávka o hrdinovi, ktorý nevie, čo je to strach, a preto odchádza z domu, aby sa naučil báť sa. Táto určujúca vlastnosť postavy moderujúca dôvody jej odchodu do sveta sa premietla aj do názvu látky v medzinárodnom katalógu *The Types of International Folktales* – „The Youth Who Wanted to Learn What Fear is“ (ATU 326).³⁹ Príznačne ju odráža tiež meno hrdinu v spracovaní Pavla Dobšinského, ktoré je súčasne názvom rozprávky – Nebojsa.

Pavol Dobšinský zaradil túto rozprávku do štvrtého zväzku *Prostonárodných slovenských povestí*. V poznámke uviedol: „Podali: Samuel Reisz a Amalia Sirotková zo Zvolenskej, Ľud. Reuss z Gemerskej, Eugen Vrahobor Špárnenský z Liptovskej stolice.“⁴⁰ Samuel Reuss zapísal rozprávku pravdepodobne okolo

36 „Podávam teda verejnosti povesti nové, čiže lepšie rečeno dosiaľ naskrze nečítané“ (DOBŠINSKÝ, Pavol: Príhovor. In: *Prostonárodné slovenské povesti*. Sošit 1. Turč. Sv. Martin 1880, s. 5).

37 Napr. GAŠPARÍKOVÁ, Viera: Počiatky záujmu o ľudové humoristické podania na Slovensku. In: *Slovenský národopis*, 1980, roč. 28, č. 1, s. 116; GAŠPARÍKOVÁ, Viera: *Slovenské humoristické podania v diele Boženy Němcovej a Pavla Dobšinského*, s. 428.

38 JANÁČKOVÁ, Jaroslava: Edičná poznámka. In: NĚMCOVÁ, Božena: *Lamentace. Dopisy mužům*. Ed. Janáčková, Jaroslava. Praha 1995, s. 230.

39 *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Part I. Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales with an Introduction*. Ed. Uther, Hans-Jörg. Helsinki 2011, pp. 209–210. Predlohou pre látku je spracovanie Straparolu *Piacevoli notti* (IV, 5). V *Súpis slovenských rozprávok* od Jiřího Polívku figuruje rozprávka v oddelení *Nočná stráž, Srdnatý a bojzlivý na cintorínovej zvonici a v strašidelnom zámku* (POLÍVKA, Jiří: *Súpis slovenských rozprávok. Zv. 4*. Turčiansky Sv. Martin 1930, s. 358–388).

40 DOBŠINSKÝ, Pavol: *Prostonárodné slovenské povesti*. Soš. 4. Turč. Sv. Martin 1881, s. 61.

roku 1840 do Codexu revúckeho B, kde je bez názvu,⁴¹ Ľudovít Reuss do Codexu revúckeho A pravdepodobne v roku 1843 pod názvom Eufrosína a Karol, Eugen Špárnensis v školskom roku 1844/45 do štiavnického Prostonárodného zábavníka V ako O čiernom a bielom duchovi a napokon Amália Sirotková do svojej rukopisnej zbierky v roku 1858 pod názvom O chlapčekovi, čo sa nič nebál. V týchto štyroch variantoch jednej rozprávkovej látky sa stretávame so štyrmi rôznymi, v korpuse slovenských čarovných rozprávok nie práve typickými menami, ale ani raz s pomenovaním Nebojsa. Samuel Reuss nazval svojho hrdinu Dragomírom (pod týmto menom neskôr figuruje rozprávka v mladších odpisoch z Codexu revúckeho B⁴² a dostala sa pod ním aj k Božene Němcovej), Ľudovít Reuss Karolom, Amália Sirotková Ignácom a len Eugen Špárnensis použil meno, ktoré vyjadruje základnú charakteristiku hrdinu – volá ho Smeloš. V tomto kontexte pomenovanie Nebojsa pôsobí jazykovo originálne a mohli by sme sa nazdávať, že je Dobšinského autorským ozvláštnením, že to Pavol Dobšinský pomenoval Nebojsu Nebojsom, čím prostredníctvom mena umocnil charakter tejto obľúbenej rozprávkovej postavy. V poznámke vysvetľuje: „Nebojsa je z prostonárodnej mlavy vzatý názov.“⁴³

S menom Nebojsa sa však stretávame skôr ako v *Prostonárodných slovenských povestiach*, ešte v roku 1857 v druhom zošitku knihy, ktorú mal neskôr Pavol Dobšinský opakovane v rukách. V rozprávke s názvom O tom šuhaji, čo se nebál, v ktorej Božena Němcová spracovala Dragomíra zo zásielky od Ľudovíta Reussa: „Byl jednou jeden otec, a ten otec měl jednoho syna, kterého jmenovali ‚Něbojsa‘, – protože neznal, co je strach.“⁴⁴ Pôsobivé spojenie imperatívu so zvratným zámenom môže akusticky implikovať „z prostonárodnej mlavy vzatý názov“ a nemožno vylúčiť, že ho Pavol Dobšinský mohol kdesi započuť. Pravdepodobnejšie však je, že pomenovanie hrdinu v spracovaní Boženy Němcovej sa mu natolko zapáčilo, že sa ho rozhodol použiť vo svojej verzii tejto

41 Presnejšie pod číslom „1ste Sage“.

42 V prvom diele bratislavského Prostonárodného zábavníka (1842/1843), korešpondencii, zoznamoch a súpisoch rozprávok v súvislosti s pripravovanou zbierkou z prelomu štyridsiatych a päťdesiatych rokov, ktorá tlačou nevyšla.

43 DOBŠINSKÝ, Pavol: *Prostonárodné slovenské povesti*. Soš. 4, s. 61.

44 O tom šuhaji, čo se nebál. In: NĚMCOVÁ, Božena: *Slovenské pohádky a pověsti*. Sv. II. V Praze 1857, s. 76–99. [Pre zaujímavosť: zväzok II vyšiel 24. decembra 1857.] Podanie Ľudovíta Reussa nepoznáme, keďže jeho odpis tejto rozprávky z Codexu revúckeho B alebo pripravovanej zbierky rozprávok, ktorý zaslal Božene Němcovej, sa nezachoval. Originál Samuela Reussa z Codexu revúckeho B, o ktorom môžeme predpokladať, že práve tento Ľudovít Reuss prepísal (tak do pripravovanej zbierky rozprávok, ako aj do zásielky pre Boženu Němcovú), začína takto: „Bou gedén bohatý Kupec, ten mau gednýho Syna (nazweme ho Drağomjrem), který fa na Swěte ničoho nebau“ (Codex revúcky B. Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, Starý fond, signatúra B456).

rozprávkovej látky, dokonca po ňom rozprávku pomenoval, a urobil to preňho typickým spôsobom, aký sme mali možnosť vidieť vyššie v súvislosti s rozprávkou Ako šlo vajce na vandrovku. Prevzal ho a aby podporil svoju teóriu o jeho pôvodnosti, slovenskosti a ľudovosti, doplnil k nemu napohľad dôveryhodnú vysvetlivku. Ako som ukázala v inej svojej práci v súvislosti s jeho edíciou *Slovenské povesti*,⁴⁵ ich editori vnímali pôvodnosť, slovenskosť a ľudovosť ako základné kategórie pri vymedzovaní, čo je a čo nie je „opravdivá povest' slovenská“, pričom garantom týchto kategórií bol pre nich primárne jazyk. (To je napokon základný dôvod ich odmietnutia *Slovenských pohádek a pověstí*.) Argument „z reči ľudu vzaté“ (a jeho ďalšie štylistické varianty) mal pre Dobšinského a Škultétyho priam posväcujúcu funkciu – všetko, čo ním označili, malo byť spoľahlivo a autenticky slovenské a pôvodné.

S troškou irónie možno pošpekulovať, čo si o premenovaní Dragomíra na Nebojsu pomyslel August Horislav Škultéty, ak pozorne čítal Němcovú i Dobšinského. Na margo *Slovenských pohádek a pověstí* sa totiž v čase ich vydania nevyberane vyslovil takto: „nejde o osôbky naše, ale nám ide o česť národnú. Či vidíte, už pani Božena Němcová z vydrankaných povestí našich vydala druhý sväzok, a náš Lomidrevo a naša Mahuliena budú vykračovať v kroji, ktorý im podľa pražskej módy pristrihnúť ráčili.“⁴⁶ *Prostonárodné slovenské povesti* však ukazujú, že nielen s „pražskou módou“ slovenského Dragomíra Pavol Dobšinský napokon očividne problém nemal.

Edičná prax a sen o československej vzájomnosti

„neboť bych ráda nás všechny Čechoslované viděla spojeny v jeden svorný celek! Pak by to jistě jinak bylo všechno –“⁴⁷

45 PIROŠČÁKOVÁ, Jana [PÁCALOVÁ, Jana]: My, vydavatelia: stratégie, príčiny a dôsledky simulovania kolektívneho autorstva v Slovenských povestiach Augustína Horislava Škultétyho a Pavla Dobšinského. In: *Slovenská literatúra*, 2013, roč. 60, č. 2, s. 115–138.

46 Citované podľa HALUZICKÝ, Bohumil: *Božena Němcová a Slovensko*, s. 171–172. Skutočnosť, že Škultéty spomenul práve tieto dve rozprávky, pravdepodobne nebude náhodná. Skôr indikuje, že poznal obsah zásielky rozprávok pre spisovateľku. Ak išlo skutočne o odpis rukopisu zbierky, ktorú Ludovít Reuss pripravoval do tlače v spolupráci s Jonatanom Dobroslavom Čipkom a Augustom Horislavom Škultéty, ako na základe zhody názvov rozprávok predpokladáme, mohol s tým byť Škultéty oboznámený.

47 Z listu Andrejovi Sládkovičovi, 20. novembra 1856. In: *Božena Němcová. Korespondence II. 1857–1858*, s. 311.

Prvá reedícia *Slovenských pohádek a pověstí*⁴⁸ vyšla už rok po smrti autorky ako súčasť Zbraných spisov Boženy Němcovej u Antonína Augusty (1863),⁴⁹ Ignác Leopold Kobera vydal v priebehu desiatich rokov v edícii Boženy Němcovej Zbrané spisy dokonca päť (!) reedícií tohto titulu (1888–1889, 1889–1890, 1891, 1892, 1898)⁵⁰ a napokon posledné predvojnové vydanie pripravil v rokoch 1908 a 1909 Václav Tille.⁵¹ Kým Augusta a Kobera rešpektovali pôvodné rozvrhnutie jednotlivých zošitov, vďaka čomu ich tlače spĺňajú charakter reedícií vo vlastnom zmysle slova, Václav Tille výraznejšie upravil poradie jednotlivých rozprávok: do prvého zväzku zaradil rozprávky z druhej polovice pôvodného titulu a do samostatného oddielu s názvom Z cizích zbierok vyčlenil rozprávky, ktoré Božena Němcová prevzala od Francisciho, obsah druhého zväzku tvoria rozprávky z prvých zošitov, a edíciu doplnil časťou Paberky, kam zaradil ďalší folkloristický materiál zaznamenaný Němcovou.

Od deväťdesiatych rokov 19. storočia začali k týmto titulom pribúdať výbery zo *Slovenských pohádek a pověstí*,⁵² ktoré sa čoraz viac otvorene orientovali na detského čitateľa.⁵³ Ťažisko vydavateľskej praxe sa napokon ustálilo práve na nich, takže po roku 1918 vyšli v Čechách len tri úplné reedície tejto zbierky

48 Podrobné bibliografické údaje k jednotlivým zväzkom uvádza prehľadne bibliografia Boženy Němcovej, vychádzajúca z dôkladnej Bibliografie Boženy Němcové. Soupis jejího díla a literatury o něm od Miroslava Laiskeho (1962), doplnená o ďalšie relevantné zdroje, ktorá je dostupná online in: <http://comenius-bibl.wz.cz/Nemcova.html#1857>. Odtiaľto čerpám aj ďalšie bibliografické údaje k reedíciám a ďalším vydaniám tejto tlače, ktoré uvádzam v úvode svojho príspevku.

49 *Slovenské pohádky a pověsti*. Svazek I.–III. Sebrané spisy Boženy Němcové. Díl VII. Litomyšl – Praha 1863.

50 *Slovenské pohádky a pověsti* I. Boženy Němcové Sebrané spisy, sv. 7. Praha 1888; *Slovenské pohádky a pověsti* II. Boženy Němcové Sebrané spisy, sv. 8. Praha 1888–1889; *Slovenské pohádky a pověsti* I. Boženy Němcové Sebrané spisy, sv. 7. Nové obálkové vydání. Druhé vydání. Praha 1889; *Slovenské pohádky a pověsti* II. Boženy Němcové Sebrané spisy, sv. 8. Nové obálkové vydání. Druhé vydání. Praha 1890; *Slovenské pohádky a pověsti* I. Boženy Němcové Sebrané spisy, sv. 7. Nejlacinější obálkové vydání. Třetí vydání. Praha 1891; *Slovenské pohádky a pověsti* II. Boženy Němcové Sebrané spisy, sv. 8. Nejlacinější obálkové vydání. Třetí vydání. Praha 1891; *Slovenské pohádky a pověsti* I. Boženy Němcové Sebrané spisy, sv. 7. Obálkové vydání. Čtvrté vydání. Praha 1892; *Slovenské pohádky a pověsti* II. Boženy Němcové Sebrané spisy, sv. 8. Obálkové vydání. Čtvrté vydání. Praha 1892; *Slovenské pohádky a pověsti* I. Praha 1898; *Slovenské pohádky a pověsti* II. Praha 1898.

51 *Slovenské pohádky a pověsti* I. K vydání upravil Václav Tille. Sebrané spisy Boženy Němcové. Sv. 7. Praha 1908; *Slovenské pohádky a pověsti* II. K vydání upravil a úvodem opatřil Václav Tille. Sebrané spisy Boženy Němcové. Sv. 8. Praha 1909.

52 Napr. *Vybrané slovenské pohádky*. Do tisku upravil František Bartoš. Vybrané spisy Boženy Němcové, sv. 2. Praha 1913.

53 Napr. *Slovenské pohádky a pověsti*. K tisku upravil a předmluvu napsal Jan Borek. Knihovna českých dětí, sv. 12. Praha 1912.

rozprávok, príznačne ako súčasť Diela Boženy Němcovej (v roku 1929 v redakcii Miloslava Novotného⁵⁴), resp. Spisov Boženy Němcovej (v roku 1928 v úprave Karla Hikla⁵⁵ a v rokoch 1952 a 1953 v redakcii Františka Váhala, Bohuslava Havránka a Jozefa Štolca⁵⁶). Všetky tri edície sa vyznačujú snahou o ozvláštnenie pôvodného titulu doplnením rôznorodého materiálu: variantov rozprávok publikovaných časopisecky,⁵⁷ úvodov rozprávok, poznámok k rozprávkovým postavám, Karel Hikl svoje vydanie zakončil srbskými rozprávkami zo zbierky Vuka Karadžića v preklade Boženy Němcovej⁵⁸ a inými slovanskými rozprávkami z jej pozostalosti.⁵⁹ Tieto edície tak v čase svojho vydania na edičnej úrovni intenzívnejšie než vedecká reflexia približujú širšie folkloristické záujmy spisovateľky presahujúce rámec slovenského folklóru.⁶⁰ Karel Hikl zároveň modifikoval koncepčnú stratégiu Václava Tilleho, keď do časti s názvom *Z cizích zbírek* zaradil nielen rozprávky zo *Slovenských pověstí* Jána Francisciho, ale aj rozprávky zaslané Ludovítom Reussom a Jozefínou Szablakovou a tiež všetky tie rozprávky, ktoré spisovateľka v doslove označila ako vypísané zo zbierky Sama Chalupku; ostatné texty vyčlenil pod názvom *Sbírka Boženy Němcové*, aby tým zvýraznil jej vlastný zberateľský prínos.

V roku 1917 vyšlo v úprave Jana Kabelíka prvé vydanie kombinujúce v jednej knihe výber zo *Slovenských pohádek a pověstí* s rozprávkami z *Národních báchorek a pověstí*. Tento – z hľadiska zdrojových folklórnych tradícií, ktoré stoja v pozadí oboch edícií, hybridný – koncept sa vo vydavateľskej praxi ukázal ako úspešný a žiadaný. Kým Kabelíkovo vydanie nieslo názov *Národní báchorky*

54 *Slovenské pohádky a pověstí* I. Uspořádal Miloslav Novotný. Dílo Boženy Němcové. Sv. 9. Praha 1929; *Slovenské pohádky a pověstí* II. Uspořádal Miloslav Novotný. Dílo Boženy Němcové. Sv. 10. Praha 1929.

55 *Slovenské národní pohádky a pověstí*. Text upravil Karel Hikl. Pantheon. Spisy Boženy Němcové. Sv. VI. Praha 1928.

56 *Slovenské pohádky a pověstí* I. K vydání připravil František Váhla za odborné jazykové spolupráce Bohuslava Havránka a Jozefa Štolce. Knihovna klasiků. Spisy Boženy Němcové, sv. VIII. Praha 1952; *Slovenské pohádky a pověstí* II. K vydání připravil František Váhla za odborné jazykové spolupráce Bohuslava Havránka a Jozefa Štolce. Knihovna klasiků. Spisy Boženy Němcové, sv. IX. Praha 1953.

57 O dvanácti měsíčkách, O bačovi a šarkanu, O Vítazkovi, O Kovladu, Slovenský junák, Peráčinový květ, Sůl nad zlato

58 Proč není u lidí tlapa rovná, Kopání pokladu, Cár Trojan má kozí uši, Řemeslo má zlaté dno, Úsud

59 Královna hadů, Pohádka o Palečkovi, Nemušti jazyk, Děvojka, vdovice a puštěnice, Dnes mně, zítra tobě, Děvojka rychlejší koně, O krásné pastorkyni, Starobulharské prikazy o „Dědogospodu“

60 Monografia Zdeňka Urbana reflektujúca ako samostatnú tému vzťah Boženy Němcovej k slovanskému folklóru a literatúru slovanských národov *Pozapomenutá tvář Boženy Němcové* vychádza až v roku 1970.

a pověsti české a slovenské,⁶¹ krátko po vzniku republiky, už v roku 1919 vychádza výber z oboch edícií pod názvom *Československé pohádky Boženy Němcové* (druhý diel 1920,⁶² druhé vydanie tohto titulu 1924⁶³). Na tomto príklade môžeme vidieť, akým spôsobom sa v zmenenej spoločensko-politickej situácii dielo etablovanej a uctievanej spisovateľky stáva v priestore knižnej kultúry nositeľom myšlienky spoločného národa Čechov a Slovákov a prostredníctvom svojho názvu ju má medzi svojimi čitateľmi šíriť a podporovať.

Od dvadsiatych rokov sa vydavateľská prax výraznejšie stratifikuje. Paralelne vychádzajú tituly, ktoré „českosť“ či „slovenskosť“ rozprávok Boženy Němcovej, odkazujúcu k jednej z dvoch zdrojových zbierok, presúvajú do úzadia (prosté tituly ako *Pohádky*, *Čtyři pohádky*, názov niektorej rozprávky s doplnkom „a jiné pohádky“ a pod.). Zotrvačne zostavovatelia siahajú po prívlastku „národné“, ktorý bol stále vnímaný ako dôležitý príznak „našskosti“ akcentujúci väzbu na folklórnu predlohu.⁶⁴ Potreba konkretizovať priamo v titule, či v danej edícii ide o české, slovenské alebo české aj slovenské rozprávky z dielne Boženy Němcovej, ešte viac slabne po druhej svetovej vojne. Z hľadiska konceptu jednotnej československej kultúry sa stáva nežiaducou a editori uprednostňujú vo vzťahu k národu nepríznačné pomenovania. Potreba nájsť v nových pomeroch funkčný, atraktívny titul vedie k akcentovaniu rozprávkového žánru a jeho kontextu. V tomto smere boli úspešné knihy s etnicky neutrálnymi názvami implikujúcimi kvalitatívny aspekt (výber toho najlepšieho z tvorby⁶⁵) ako *Zlatá kniha rozprávok*⁶⁶ či *Stříbrná kniha rozprávok*.⁶⁷ (Práve tieto dve knihy v preklade Eleny Chmelovej do slovenčiny v druhej polovici 20. storočia sprostredkovali detským čitateľom na Slovensku rozprávky Boženy Němcovej.)

61 *Národní báchorky a pověsti české a slovenské*. Upravil Jan Kabelík. Ilustr. Vybrané spisy Boženy Němcové, sv. 6. Praha 1917.

62 *Československé pohádky Boženy Němcové* I. Praha 1919; *Československé pohádky Boženy Němcové* II. Praha 1920.

63 *Československé pohádky Boženy Němcové* I. Druhé vydání. Praha 1924.

64 Napr. *Báje a pověsti národní*. Pro děti vybrala Ludmila Tesařová. Praha 1924. Pre zaujímavosť uvádzam obsah tohto titulu: Pohádka o perníkové chaloupce, Sůl nad zlato, O Smolíčkovi, Jak se učil Honzík latinsky, Lesní ženka, O koze, Silný Ctibor, O kocouru, kohoutu a koze, O dvanácti měsíčkách, Petrova čepice, O Pánu Bohu, Král času, O chudých sirotcích a andělu, Ztracený chlapec, O šesti drátařích a čertu, O jednom starém psu a vlku, Kmotr Matěj, O bačovi a šarkanu, Princ Bajaja, Jak pásl Janko kobyliku.

65 Paralelou k tomuto názvu je v praxi slovenských vydavateľstiev titul „najkrajšie rozprávky“ najčastejšie spájaný s menom Pavla Dobšinského.

66 *Zlatá kniha pohádek Boženy Němcové*. Olomouc 1931.

67 *Stříbrná kniha pohádek*. Text k vydání připravily Věra Formánková a Jarmila Syrovátková. Praha 1970.

S výbermi kombinujúcimi české a slovenské rozprávky, ale najmä s názvom Československé pohádky by bola Božena Němcová, myslím, viac ako spokojná. Zodpovedá totiž pre ňu najpodstatnejšiemu cieľu, ktorý sledovala vydaním *Slovenských pohádek a pověstí* a ktorý podľa nej súčasníci ani dostatočne nechápali, ani ho náležite neocenili: „Kéž bych mohla vzbudit sjednocenost a shodu úplnou mezi národem československým, věřte, milý příteli, že bych za to život dala; [...] Ta snaha přispět alespoň malou částkou k této vzájemnosti je moje nejvřelejší a já se budu vždy vynasnažovat, seč síle moje, aby sa uskutečnila. – vydání Vašich pověstí, a to v Praze a v nářečí slovenském, je první krok, a tuším dosti důležitý, ač se to mnohým snad nebude zdát.“⁶⁸ A mnohým sa to ani nezдалo. Niekoľko dní po tom, ako vyšiel prvý zväzok *Slovenských pohádek a pověstí* sa takto ponosovala Aloisovi Vojtěchovi Šemberovi: „Mně se zde mnozí smějí se slovákismem; nechť se smějí, myslím si, to mne neodstraší. – není to zjištnost ani přepjatost, ale upřímná láska vzájemná.“⁶⁹ Vydanie svojej zbierky vnímala ako dôkaz osobného vrúcneho vzťahu k Slovákom a inoslovenským národom širšie, a preto vyzdvihovala zvlášť obojsmernú kultúrnospredstredkovateľskú funkciu svojej knihy: Slovákom chcela ukázať, ako sa ona sama i celý český národ zaujímajú o ich kultúru, Čechom chcela prostredníctvom svojho spracovania priblížiť „poklad ten bohatý“ „národní poesie lidu slovenského“.⁷⁰ Sprostredkovanie slovenskej kultúry a mentality českému publiku prostredníctvom vydania slovenským rozprávok vnímala Božena Němcová ako dôležitý prostriedok, ako prispieť k zbrataniu Čechov a Slovákov, o ktorom snívala zástupne za zbratanie všetkých slovanských národov.⁷¹ V liste Andrejovi Sládkovičovi o tomto svojom sne napísala: „neboť bych ráda nás všechny Česloslované viděla spojeny v jeden svorný celek! Pak by to jistě jinak bylo všecko – ale ta nesvornost, to je kletba, která nás tlačí než **všechny pouta** [zvýraznila B. N. – poznámka J. P.], [...] – Kéž bych tuto pravdu každému Slovákovi, každému Moravanu i Čechu povědít mohla a vlít jím do srdce lásku vzájemnou. – K tomu však patří také poznání a to se docílit může jen literaturou, výměnou plodů duchovních.“⁷²

68 Z listu Samovi Chalupkovi, 22. novembra 1855. In: Božena Němcová. *Korespondence II. 1857–1858*, s. 303.

69 Z listu Aloisovi Vojtěchovi Šemberovi, 11. decembra 1857. In: Božena Němcová. *Korespondence III. 1857–1858*, s. 243. Prvý zväzok *Slovenských pohádek a pověstí* bol vytlačený 26. novembra 1857.

70 NĚMCOVÁ, Božena: *Doslov*, s. II.

71 Bližšie ROSENBAUM, Karol: *Vztahy slovenskej a českej literatury 19. a 20. storočia*. Bratislava 1989.

72 Boženy Němcová v liste Andrejovi Sládkovičovi 20. novembra 1856. In: Božena Němcová. *Korespondence II. 1857–1858*, s. 311.